

Алла Демичева,
доцент кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ,
кандидат соціологічних наук, доцент

МІСЦЯ НЕСВОБОДИ ЯК ТОТАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» визначає місце несвободи як будь-яке місце, де особа утримується чи може утримуватися за наказом судового, адміністративного чи іншого органу чи за його вказівкою, з його відома чи мовчазної згоди, під вартою, в ув'язненні чи під опікою (п.8, ст. 13) [1]. У цьому ж Законі представлений перелік місць несвободи, який містить установи за різними відомчими підпорядкуваннями. Можна визначити місця несвободи в системі Служби безпеки України; Національної поліції; ті, що підпорядковані Мінюсту; підпорядковані Державній прикордонній службі; в системі Державної міграційної служби; підпорядковані Міністерству оборони; підпорядковані Державній судовій адміністрації; в системі Міністерства освіти і науки; в системі Міністерства охорони здоров'я; підпорядковані Міністерству соціальної політики України. Цей перелік, за Законом, є невичерпним. Станом на 1 січня 2019 р. налічувалося 5 044 установ та інших об'єктів, які можуть належати до місць несвободи у розумінні статті 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», що перебувають у сфері правового регулювання 10 державних інституцій [2, с.18].

Місця несвободи за своїми сутнісними ознаками є аналогом тотальних інституцій, які дослідив Ірвінг Гофман у роботі «Тотальні інституції». У передмові автор визначає останні, як місце проживання та роботи, в якому велика кількість людей знаходиться у схожих умовах, протягом значної кількості часу є відрізненими від суспільства, спільно ведуть закриті, формально врегульоване життя [3, с.29]. Закритість цих місць виражається у перешкодах як у взаємодії із зовнішнім світом, так і можливості добровільно покинути ці інституції. Щодо типології тотальних інститутів, за ступенем використання примусу вони діляться на ті, в яких примусовий характер має зовнішнє для особистості джерело (в'язниця, закриті медичні установи), і ті, примус в яких - акт добровільного вибору їх членів, їх служіння (релігійні організації). За соціальним призначенням І. Гофман виділив п'ять груп тотальних інститутів, чотири з яких безпосередньо включають місця несвободи, про які йшлося вище:

- 1) ті, що забезпечують стаціонарний догляд за людьми, які не здатні са-

мостійно забезпечувати себе, які при цьому не становлять суспільної небезпеки (за українським законодавством це, наприклад, геронтологічні, дитячі будинки, психоневрологічні інтернати);

2) ті, що забезпечують стаціонарний догляд за людьми, які не здатні до самостійного забезпечення, але які становлять ненавмисну небезпеку для суспільства (туберкульозні санаторії, психіатричні лікарні);

3) ті, що захищають суспільство від навмисної небезпеки з боку певних осіб (ізолятори тимчасового тримання, слідчі ізолятори, кримінально-виконавчі установи, приміщення для тримання підсудних (засуджених) у судах та ін.);

4) ті, які необхідні для ефективного виконання інструментальних завдань (армія, суднові екіпажі, школи-інтернати та ін.);

5) ті, що творені групами осіб, щоб відділити себе від мирського життя (монастирі, духовні школи і семінарії) [Там же, с. 33].

Отже, типологія тотальних інститутів І. Гофмана презентована у типології сучасних місць несвободи. При цьому, Гофман наполягає на тому, що тотальна інституція – це соціальний гібрид, з одного боку це офіційна (формальна) організація, тобто кожне з цих місць несвободи має соціально схвалені цілі та легальний набір засобів для її реалізації. З іншого боку, це є складно побудованою спільнотою, яка характеризується внутрішньою складністю, специфічним рисами повсякденного життя, особливостями взаємодії тощо. І. Гофман відзначав, що всі види тотальних інститутів мають певні особливості, однак можна виокремити три загальні риси: режимність, регулювання життя чіткими правилами; спільне утримання та постійна взаємодія з великою кількістю людей; зосередженість життя в єдиному місці [Там же, с.35]. У цих інститутах, зокрема у місцях несвободи, відбувається ізоляція особи від зовнішнього світу, відсутність/мінімізація приватності у таких закладах, звідси й відсутність делікатних взаємовідносин, постійне спілкування з одними й тими ж людьми протягом довгого часу, втрата попередньої ідентифікації (особливо якщо мова йде про установи пенітенціарної системи), утрата свободи дій тощо.

І. Гофман у якості об'єкту дослідження розглядає в першу чергу психіатричні установи, потім екстраполюючи умовиводи на всі тотальні інституції. Для прикладу місця несвободи та демонстрації застосування ідей І. Гофмана, можна теж розглянути психо-неврологічні інтернати (далі – ПНІ), які існують в Україні. ПНІ є стаціонарним інтернатним закладом для соціального захисту, що утворюється для тимчасового або постійного проживання/ перебування осіб віком старше 18 років із стійкими інтелектуальними та/або психічними порушеннями, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, соціально-побутового обслуговування, надання медичної допомоги, соціальних послуг та комплексу реабілітаційних заходів і яким згідно з висновком лікарської комісії за участю лікаря-психіатра не протипоказане перебування в інтернаті [4]. Завданнями ПНІ чітко прописані та полягають у забезпеченні прав та

інтересів підопічних, створення належних умов для проживання/перебування, надання соціальних послуг підопічним (стаціонарний догляд, соціальна реабілітація, представництво інтересів) та ін. Отже, бачимо легальні цілі та упорядковану структуру для їх реалізації. Після влаштування підопічного до ПНІ у нього зберігаються всі права, які гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, Конституцією та іншими нормативними актами. Але відповідно до статті 25 Закону України «Про психіатричну допомогу» права осіб, які страждають на психічні розлади та перебувають у закладі соціального захисту, можуть бути обмежені за рішенням лікаря-психіатра (комісії лікарів-психіатрів) в інтересах захисту їх здоров'я чи безпеки, а також в інтересах здоров'я або безпеки інших осіб. З іншого боку, життя у ПНІ відзначається тими ознаками, про які вже згадувалося, - режимність, регулювання життя чіткими правилами; спільне утримання та постійна взаємодія з великою кількістю людей; зосередженість життя в єдиному місці. Для ПНІ характерні і інші ознаки тотального інституту/місця несвободи: відсутність приватності, утрата свободи дії тощо. І на жаль, часто життя підопічних у ПНІ пов'язане з порушенням прав людини. Наведемо у якості прикладу певні порушення прав людини, що були зафіксовані під час моніторингового візиту НПМ (авторка є громадським монітором НПМ та співавтором звіту) до Криворізького ПНІ у 2018 р., звіт оприлюднений та розміщений на сайті Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Отже, «частина підопічних, які проживають у корпусі №1 (який персонал, принижуючи гідність підопічних, називає «корпус для буйних»), у денний час знаходяться запертими у приміщенні, що розташоване у будівлі клубу, дивлячись весь час телевізор, сидячи на лавках. Тобто підопічні не мають можливості ні прилягти, ні усамітнитися (втрата свободи дій). У підопічних немає ані настільних ігор, ані пазлів, ані тенісних столів, тобто взагалі відсутня можливість власного розвитку та набуття/збереження певних навичків. У корпусі №1 дуже прохолодно, не дотримується температурний режим (термометрів немає), у кімнатах взагалі відсутнє електричне світло. У кімнатах немає особистих речей підопічних. Чистий одяг видається санітаркою та зберігається в окремій кімнаті, не маркований (відсутність приватності)... На вікнах житлових кімнат другого поверху встановлені глухі стаціонарні решітки. Взагалі у психоневрологічному інтернаті відсутня системна соціальна реабілітація підопічних» [6]. Також під час візиту була зафіксована наявність конфліктних неформальних відносин серед підопічних. Тобто ПНІ є типовим місцем несвободи як за формальними, так і внутрішніми, сутнісними ознаками.

Підсумовуючи, зазначимо, що еквівалентом гофмановського «тотальні інституту» є сучасний концепт «місце несвободи», зміст якого визначений Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». В Україні нараховується більше п'яти тисяч таких місць, які мають як формальні, так і субкультурні ознаки тотальних інституцій.

1. Закон України Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Документ 776/97-ВР, чинний, поточна редакція від 28.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 01.02.2021)
2. Спеціальна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Стан реалізації Національного превентивного механізму у 2019 році». URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ru/page/npm/provisions/reports/> (дата звернення 02.02.2021)
3. Гоффман Э. Тотальные институты: очерки о социальной ситуации психически больных пациентов и прочих постояльцев закрытых учреждений. Перев. с англ. М.: Элементарные формы, 2019, 464 с.
4. Типове положення про психоневрологічний інтернат, затвердженого постановою КМУ від 14.12.2016 № 957 (пункти 1 та 15). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення 04.04.2021).
5. Закон України «Про психіатричну допомогу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення 04.04.2021).
6. Результати повторного моніторингового візиту до Криворізького психоневрологічного інтернату URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/npm/provisions/reports/> (дата звернення 02.02.2021).

Андрій Іваниця,

доцент кафедри
загальноправових дисциплін,
кандидат юридичних наук

Анна Лещенко,

студентка юридичного факультету

*(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У сучасному суспільстві гостра криза основних життєвих орієнтацій, пов'язана із затяжним і болючим процесом зламу установлених форм існування за відсутності перспективи попереду. Дана криза спостерігається в країнах, що входили до складу колишнього СРСР. В останні роки в українському суспільстві знизився рівень довіри до судової влади та держави в цілому. Саме тому на противагу цій зневірі постає потреба у відновленні моральних орієнтирів. На сьогодні в силу розвитку світських засад суспільного життя і зростання наукового знання по-новому постає проблема пошуку сенсу життя. Сучасна людина більше турбується про здоров'я, ніж про душу. Такі трансформації в сучасній моралі вплинули на статус етики в суспільстві. Вони вимагають по-новому оцінити етико-філософські підстави, які могли б бути покладені в основу сучасних моральних систем, і відповісти на питання про